

KS. MIECZYSLAW MIKOŁAJCZAK

Poznań

Demony w Piśmie Świętym

1. Wprowadzenie

Kiedy poszukujemy pierwszych danych na temat demonów, których znaczny wpływ na życie człowieka zauważono, musimy odnieść się do wierzeń i praktyk religijnych starożytnego Wschodu¹. Odgrywają one znaczną rolę w kulturze narodów ościennych narodu wybranego². Znane były różnego rodzaju zaklęcia, które miały chronić przed zgubnym wpływem demonów na los człowieka³. Kiedy poddamy wnikliwym badaniom ST, dochodzimy do wnios-

¹ Por. H.H. LANGKAMMER, *Babilonia*, EK 2, kol. 1234–1238; J.L. BERNARD, *L’Egypte et la genèse du sur homme*, Paris 1957; J. FLIS, *Jezus a demony na tle antydemonicznych praktyk starożytnego Wschodu*, Lublin 1990, s. 19–71; TENZE, *Antydemoniczne praktyki starożytnego Wschodu a uzdrowienia opętanych w Nowym Testamencie*, Lublin 1985; J. BOTTERO, *La religion babylonienne*, Paris 1952; G. CARDARSCIA, *Les lois assyriennes*, Paris 1969; R.T. CLARK, *Myth and Symbol in ancient Egypt*, London 1959.

² Por. J.N. ALETTI, *Une lecture en questions*, w: X. LEON-DUFOUR (red.), *Miracles de Jésus selon le Nouveau Testament*, Paris 1977, s. 189–212; G. CONTENAU, *Życie codzienne w Babilonii i Asyrii*, Warszawa 1963; E. DĄBROWSKI, *Babilończycy*, w: *Podręczna Encyklopedia Biblijna*, t. I, Poznań 1960; C. DESROCHES-NOBLECOURT, *La religion égyptienne*, w: *Historie generale des religions*, t. I: *Les primitifs l’ancien Orient*, Paris 1960, s. 147–269; E. DHORME, *La religion assyro-babylonienne*, Paris 1910; J. VAN DIJK, *Summerische Religion*, w: *Handbuch der Religionsgeschichte*, t. I, Göttingen 1971, s. 431–496.

³ T. ANDRZEJEWSKI, *Dusza Boga Re. Wśród egipskich świętych ksiąg*, Warszawa 1967; E. EBELING, *Aus dem Tageswerk eines assyrischen Zauberpriester*, Leipzig 1972; A. ERMAN, *Die Religion der Ägypter*, Berlin 1968²; C. FOSSEY, *La magie assyrienne*, Paris 1902; G. FURLANI, *Riti babilonesi e assiri*, Udine 1940; H. GRAPOW, H. VON DEINES, W. WESTENDORF, *Grundriss der Medizin der alten Ägypter*, t. IV/1, Berlin 1958.

ku, że w księgach, które powstały przed niewolą babilońską, odnajdujemy niewiele danych dotyczących demonów⁴

Naród wybrany był gorliwym czcicielem jedyne Boga — JHWH, dlatego w jego kulcie religijnym nie było miejsca dla demonów⁵. Kult JHWH świadczył o bezwzględny monoteizmie Izraela⁶. Jak uznano pierwotnie, JHWH był sprawcą wszystkiego: dobra i zła (Am 3,6; 4,6.9-10; Iz 45,7; Lm 3,37-38; Hi 9,24)⁷. Wierni wyznawcy religii jahwistycznej nie zabiegali o wyjaśnienie początków działania demonów⁸. Należy jednak stwierdzić, że przodkowie narodu wybranego odczuwali strach przed zgubnym działaniem złych demonów⁹. Wyrazem tych obaw są przepisy Prawa Mojżeszowego (Kpł 11, 12; 15,19-30; Wj 28,33-35)¹⁰. Dla prawowiernych niepokojący był fakt uprawiania przez Izraelitów magii, wróżbiarstwa i nekromancji (1 Sm 28,13; 2 Krl 21,6). Prawo nie zezwalało na te praktyki, wręcz zabraniało (Kpł 19,31; 20,6.27; Pwt 18,10-11). Podobne stanowisko względem Prawa zajmowali królowie (1 Sm 28,9; 2 Krl 23,24), oraz prorocy (1 Krl 28,9; Iz 8,19)¹¹

⁴ H. GRESSMAN (red.), *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin 1927²; J.B. PRITCHARD (red.), *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*, Princeton 1955²; T. CANAAN, *Dämonenglaube im Lande der Bibel*, Leipzig 1929; A. CAQUOT, *Anges et démons en Israel*, „Sources Orientales” 8 (1971), s. 113–152; TENZE, *Sur quelques démons de l’Ancien Testament*, „Semitica” 6 (1956), s. 53–68.

⁵ Por. A. COHEN, *Le Talmud. Exposé synthétique du Talmud et de l’enseignement des Rabins sur l’éthique, la religion, les coutumes et la jurisprudence*, Paris 1976; A. DUPONT-SOMMER, *Exorcismes et guérissons dans les écrits de Qumran (VT Suppl. VII)*, Leiden 1960, s. 246–261; TENZE, *The Essene Writings from Qumran*, Blackwell–Oxford 1961.

⁶ Por. J.S. SYNOWIEC, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie do ksiąg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000, s. 316–317, 335–341.

⁷ Zob. L. STACHOWIAK, *Księga Izajasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1991, s. 208: „Jedyność i wyłączność Boga przejawia się w Jego stwórczym i historycznym działaniu; ma ona stać się powszechnie uznawana w całym świecie. Gdziekolwiek na świecie występuje dobro czy zło, pomyślność czy niepomyślność — jest to wypadkową działania Bożego. Obie antytezy (światło – ciemność, pomyślność – nieszczęście) określają naturalne granice, w obrębie których biegnie historia świata, kierowana przez Jahwe”.

⁸ Por. L. RANDELLINI, *Satana nell’Antico Testamento*, „Bibbia e Oriente” 5 (1963), s. 127–132.

⁹ Por. K. KERTELGE, *Teufel, Dämonen, Exorzismen in biblischer Sicht*, w: W. KASPER, K. LEHMAN (red.), *Teufel, Dämonen, Besessenheit. Zur Wirklichkeit des Bösen*, Mainz 1978, s. 9–39.

¹⁰ Por. J. JELITO, *Historia czasów Starego Testamentu*, Poznań 1961, s. 155–156.

¹¹ Por. G. WITASZEK, *Myśl społeczna proroków*, Lublin 1998, s. 47–49.

2. Imiona i charakter demonów występujących w ST

2.1. Grupa „demonów wątpliwych”

Do grupy „demonów wątpliwych” według relacji ST zaliczamy:

- wampir rodzaju żeńskiego; nazwano go עלֹקָה (Prz 30,15); we współczesnym tłumaczeniu nazywa tego demona oznacza pijawkę;
- satyry, fauny oraz syreny; uważano, że określają je terminy biblijne אִיִּם (Iz 13, 21-22; 34,14; Jr 50,39), oraz יָצִים (Iz 13,21-22; 34,14; Jr 50,39) — współczesna egzegeza kojarzy je z „dzikimi kotami” i „szakalami”¹²;
- שְׂעִירִם; według których duchy te miały „wygląd kozłów” zamieszkują miejsca pustynne i ruiny; wskazują na nie wierzenia ludowe narodu wybranego (Kpł 16,21; Ba 4,35; Tb 8,3; Mt 12,43)¹³;
- לִילִית; w wierzeniach babilońskich był on rodzaju żeńskiego; przypuszcza się, że chodzi o „gatunek sowy”; LXX nazywa tego demona ονοκενταύριος, a Wulgata używa terminu *lamia*; składanie mu ofiar uznane zostało za bałwochwalstwo (Kpł 17,7), co prowadzi do wniosku, że społeczność narodu wybranego musiała w pewnym okresie swojej historii oddawać cześć temu demonowi; tezę tę zdaje się potwierdzić okres rządów Roboama (2 Krn 11,15)¹⁴; poddaje się jednak w wątpliwość, czy rzeczywiście chodzi tutaj o kult demonów, ponieważ każde obce bóstwo Izraelici nazywali demonami (Ps 95,5; Ba 4,7; 1 Kor 10,20)¹⁵; Księga Kapłańska mówi o nim jako o „rzeczach próżnych” (ματαία);
- שָׂדִים; nazywa go tak LXX i Wulgata; był on otaczany czcią przez naród wybrany (Pwt 32,17; Ps 105,37); najprawdopodobniej był on przedsta-

¹² Zob. STACHOWIAK, *dz. cyt.*, s. 70: „Jedynymi mieszkańcami ruin — zanim pokryje je piasek pustynny — będą zwierzęta unikające osiedli ludzkich, sowy oraz strusie (Iz 34,13; 43,20; Jr 50,39; por. Hi 39,13-18). Zwierzęta te łączyły się w popularnej wyobraźni z istotami demonicznymi („kosmate”) — por. Kpł 17,7; Pwt 32,2; 2 Krn 11,15; Iz 34,14 — grasującymi na pustyni i napawającymi ludzi lękiem na skutek przypisywanego im działania złowieszczego. Tradycyjnymi mieszkańcami ruin były hieny, znane ze swego zawodzącego głosu, podobnie jak szakale (w. 22)”; por. też TENZE, *Księga Jeremiasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1997, s. 244–245.

¹³ Por. np. J. HOMERSKI, *Ewangelia według św. Mateusza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1995, s. 85.

¹⁴ Por. JELITO, *dz. cyt.*, s. 219.

¹⁵ Por. W. BOROWSKI, *Psalmy. Komentarz biblijno-ascetyczny*, Kraków 1983, s. 316.

wiany w postaci bożków bądź cielców, których działanie oceniano jako dobre i złe; utożsamia się go z babilońskim *szedu*.

W LXX słowo *δαίμόνια*, było używane na określenie „złych duchów” w odniesieniu do większości powyższych hebrajskich terminów określających demony:

- „Bo wszyscy bogowie pogan to ułuda” (Ps 96,5 — hebr. אֱלֹהֵי לְיָדָי);
- „Nakrywacie stół na cześć Gada i napelniaće czasę wina na cześć Meniego” (Iz 65,11 — bóstwa semickie Gada i Meniego Izajasz uznał za demony);
- „Ani zarazy, co idzie w mroku, ni moru, co niszczy w południe” (Ps 91,6 — termin „zaraza” został użyty w znaczeniu „demonia południa”);
- „Rozgniewaliście bowiem Stworzyciela swego ofiarami składanymi złym duchom, a nie JHWH” (Ba 4,7 — demony, czyli złe duchy są tutaj przedmiotem kultu).

Moim zdaniem, powyższe przykłady wskazują na reakcję monoteizmu izraelskiego wobec politeizmu grecko-rzymskiego. Naród wybrany zalicza bogów pogańskich w poczet demonów.

2.2. Grupa demonów „prawdopodobnych”

Księga Sędziów mówi o złym duchu *רַעַר רַחֵר*¹⁶, który oznacza demona (1 Sm 16,4-5; 18,10-11; 19,9-10). W opisach dotyczących ataków szału Saula oraz buntu Sychemitów działalność złego ducha stanowi wykonanie kary JHWH. Prowadzi to do wniosku, że jest on ściśle uzależniony od JHWH.

2.3. Grupa demonów „niewątpliwych”

Do grupy demonów „niewątpliwych” według relacji ST zaliczamy:

- Azazel („demon pustyni”); w dzień pojednania arcykapłan wysyła na pustynię kozła ofiarnego obciążonego grzechami ludzkimi jako rytualny dar dla Azazela. Czyniono to na znak oczyszczania ludu z jego grzechów (Kpł 16,8.10.20-26)¹⁷;

¹⁶ Por. Sdz 9,23 — jako o duchu niezgody.

¹⁷ Por. S. ŁACH, *Azazel*, EK 1, kol. 1190; K. GAŚSIOROWSKI, *Azazel*, w: *Podręczna Encyklopedia Biblijna*, t. 1, Poznań 1960.

- Asmodeusz („demon rozwiązłości”); demon ten między innymi wymordował po kolei siedmiu mężów Sary¹⁸; Tobiasz postępujący zgodnie z pouczeniem Rafaela pokonał Asmodeusza (Tb 6,8); dokonał tego czynu przy pomocy dymu, który unosił się z rozżarzonych węgli, na których leżała część serca lub wątroby ryby złowionej w rzece Tygrys; na pomoc Tobiaszowi przybył Rafael, który pojął Asmodeusza i wygnał na pustynię górnego Egiptu (Tb 8,20)¹⁹
- wąż; autor natchniony w relacji Rdz 3,5 przypisuje mu wiedzę oraz przebiegłość, którą przewyższa człowieka; współczesna egzegeza przyjmuje, że stanowi on symbol lub maskę demona; Księga Rodzaju mówi o nim jako zwierzęciu, którego spotyka kara JHWH (Rdz 3,1.14)²⁰; w wierzeniach starożytnego Wschodu często mówi się o „zwierzętach demonach”; myślę, że w taki sam sposób należy pojmować biblijnego węża; nie jest to jedyny przykład zwierzęcia–demona zaczerpnięty z wierzeń starożytnego Wschodu, a przedstawiony w Biblii; jako przykład można wymienić mitologiczne potwory — wrogie JHWH: Lewiatan i Rachab; pierwszy z nich Lewiatan (hbr. לִוְיָתָן), etymologicznie oznacza „krętego potwora”; można dopatrywać się również powiązania z arabskim *lawaj*, co znaczy „skręcił, splótł”; w tłumaczeniu na język polski z LXX używane są terminy „smok”, „wieloryb”; mitologia starofenicka daje podstawy do powstania nazwy Lewiatan; jego wygląd — siedmiogłowego smoka — przedstawia pieczęć z Tell Asmar. Teksty z Ugarit, które mówią o potworze pierwotnego chaosu (*Lotan*) ginącym w walce z bóstwami, zdaje się być bliskie opisowi Izajasza mówiącemu o Lewiatanie jako „wężu płochliwym, wężu krętym, potworze morskim” (Iz 27,1)²¹; Lewiatan jest uosobie-

¹⁸ Córki Raguela — Tb 3,8; 6,14-17.

¹⁹ Jego nazwa *Aszmedaj* pochodzi najprawdopodobniej od *אֲשַׁמַּי*, co oznacza „burzyć” Tak więc mówi się o nim jako o burzycielu i niszczycielu. Jego imię wiąże się także z irańskim *Eszma-dewa*, reprezentującym pierwotną potęgę szatańską. Jest to demon gniewu. Legendy Talmudu i Kalebu nazywają Asmodeusza: *Aszmedaj*, *Aszmedo*, *Szamdaj*. Jest on uważany za księcia demonów.

²⁰ Por. na ten temat: H.H. LANGKAMMER, *Wąż*, w: *Mały Słownik Biblijny*, Wrocław 2001, s. 330.

²¹ Zob. STACHOWIAK, *dz. cyt.*, s. 121: „Lewiatan przedstawiony był jako wielogłowy potwór morski, występujący — wraz z innymi potęgami — przeciw Bogu; później uważano go za wcielenie wszelkiego zła i przedstawiono chętnie jako węża. Tutaj być może chodzi także o symbol wrogi człowieka żywiółom wodnych”

niem zła; ów siedmiogłowy potwór podjął również bunt przeciw JHWH; został on jednak pokonany wraz z morzem przez JHWH (Ps 89,11; Ha 3,8; Ps 74,13n); sposobem na obudzenie działalności Lewiatana są zaklęcia (Hi 3,8); obudzony Lewiatan ma moc kosmiczną, nie tylko morską; Krokodyl, który jest symbolem Egiptu, jest określony tym samym terminem co Lewiatan (Hi 40,25-41; Ez 29,3n; 32,2n)²² Teksty biblijne mówią o Lewiatanie jako „potworze morskim” (Ps 104,26); apokryfy judaistyczne powiadają, że został on stworzony wraz z morzem w piątym dniu (4 Ezd 6,49; Apokryf Barucha 29,4); w przekazie ST nie ma wzmianki o wierze w jego istnienie; „wąż” występujący w biblijnym opisie rajy zwodzi człowieka i nakłania do nieposłuszeństwa względem JHWH; „wąż” występuje przeciw JHWH, nazywając go „zazdrosnym” i „kłamliwym”; wiele ksiąg Pisma Świętego utożsamia pojęcie „węża” z „szatanem” (Mdr 2,24; J 8,44; Ap 12,9; 20,2).

- Szatan (hbr. שָׁטָן)²³; szatan jako zły duch niewątpliwie jest jako „przeciwnik” w różnych sytuacjach życia²⁴, jak np. w sporze sądowym (Ps 109,6; Za 3,1); bardzo często występuje on w charakterze przypominającego winę (2 Sm 29,4); jest on również przeciwnikiem Balaama, anioła JHWH zagradzającego do Niego dostęp (Lb 22,22; Mt 16,23); w LXX szatan jest „oszczercą” ($\delta\iota\acute{\alpha}\beta\omicron\lambda\omicron\varsigma$); w językach nowożytnych występuje termin określający „złego ducha”²⁵; w Księdze Hioba natomiast termin $\delta\iota\acute{\alpha}\beta\omicron\lambda\omicron\varsigma$ określa jednego z aniołów, który jest wysłannikiem JHWH; kontroluje on postępowanie ludzi na ziemi i pełni funkcję oskarżyciela przed JHWH; za jego pośrednictwem JHWH próbuje wartość moralną Hioba; nie jest on wolny w swym działaniu, lecz uzależniony od JHWH (Hi 1,11-12; 2,5-6); nie stosuje kuszenia jako metody o przewrotności w jego działaniu pos-

²² Zob. J. HOMERSKI, *Księga Ezechiela. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1998, s. 125–126: „Kłeskę Egiptu wyraził w dwóch obrazowych porównaniach. Faraon („wielki krokodyl” — wiersz 3; por. Iz 27,1; Jr 51,34) ujarzmiony przez Jahwe za pomocą wodzika, tj. metalowego kółka, które wprawia się w nozdrza niebezpiecznego zwierzęcia, wraz z poddanymi („ryby” — wiersz 4) zostanie wyrzucony na pustynię”; por. też Cz. JAKUBIEC, *Księga Hioba. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy*, Poznań–Warszawa 1974, s. 236–237.

²³ Zob. na ten temat: F.W. HAACH, *Satan – Teufel – Lucifer*, München 1975.

²⁴ Por. A.H. KELLY, *La diable et ses démons. La démonologie chrétienne hier et aujourd'hui*, Paris 1977.

²⁵ Por. H. HAAG, *Abschied vom Teufel*, Einsiedeln 1969; TENZE, *Teufelsglaube*, Tübingen 1974.

tępowanie jego zapowiada wiele nieszczęść, którymi następnie będzie posługiwał się szatan; klasycznym przykładem zwodniczego postępowania (z woli karzącego JHWH) jest postawa „ducha kłamstwa”, który zwiódł króla Achaba, kierując go do walk w Ramot w Gileadzie, gdzie poniósł śmierć (1 Krl 22,19-23)²⁶; natomiast przedstawiony przez proroka Zachariasza יְחִזְקִיָּה nie może być uważany z całą pewnością za złego ducha; oskarża on arcykapłana reprezentującego teokrację Izraela, którego JHWH bierze w obronę poprzez swojego anioła; przekaz drugiej Księgi Samuela ukazuje nieszczęście wywołane spisem ludności dokonany na polecenie króla Dawida; nie można przypisywać JHWH wprowadzenia Dawida w błąd; uczynił to najprawdopodobniej szatan (2 Sm 24,1-25); w relacji LXX „zły duch” może być także uważany za przeciwnika JHWH (Syr 21,27); pełny starotestamentalny obraz szatana znajdujemy w Księdze Mądrości, jest on zazdrosny o przeznaczenie człowieka (Mdr 2,24); rozwijając się w ST obraz demona sprawia wrażenie uzależnienia od wpływów perskich; ideału, punktu odniesienia dla obrazu szatana należy upatrywać w demonie — wężu *Azhi Dahaca* — okazującym pomoc wobec *Angra Mainyn* („uosobienia zła”); prawdopodobnie jest przejęcie imion demonów perskich oraz zaliczanie ich do jednego królestwa²⁷; rozważanie o demonach prowadzone w aspekcie apokaliptycznym skłania do postawienia pytania o ich początek; według wielu pozabiblijnych opisów są to upadli, pożądlivi aniołowie, zbuntowani przeciw JHWH (Rdz 6,1-4)²⁸, ich wodzem jest szatan²⁹; według literatury rabinistycznej złe duchy upodobały sobie miejsca nieczyste, sprzyjające żądzom ciała³⁰; ponad upadłymi aniołami pragnie być szatan utożsamiający się z aniołem bezwzględnie niszczącym³¹

²⁶ „Duchem kłamstwa” posłużyli się w tym wypadku prorocy Achaba.

²⁷ Por. H. KAUPEL, *Die Dämonen im Alten Testament*, Augsburg 1930.

²⁸ Jak np.: *Księga Jubileuszów*; *Henoch etiopski*; *Testament Dwunastu Patriarchów*.

²⁹ Por. R. RUBINKIEWICZ, *Eschatologia Hen 9–11 a Nowy Testament*, Lublin 1984; E. KAUTZSCH, *Die Apokryphen und Pseudepigraphendes Alten Testaments*, t. I–II, Tübingen 1900.

³⁰ Por. K. HURBY, *Perspectives rabbiniques sur le miracle*, w: LEON-DUFOUR (red.), *dz. cyt.*, s. 73–94.

³¹ Por. G. GLOEGE, *Dämonen*, w: *Die religion in Geschichte und Gegenwart*, t. I–IV, Tübingen 1957–1965³.

— Belial lub Sammael; (hebr. בְּלִיָּאל — etymologicznie znaczy „bez pożytku”, a więc „najgorszy”)³²; w ST występuje jako: (1) rzeczownik o charakterze abstrakcyjnym — „największe zło” (zawsze jako *genetivus qualitatis* [dopełniacz jakościowy], np. „syn nieprawości” — 1 Sm 25,17-20); (2) konkretny przymiotnik, tj. „najgorszy, niegodziwy” (1 Sm 30,22)³³

3. Imiona i charakter demonów występujących w NT

W porównaniu do ST — w NT zachodzi istotna różnica w ujęciu „złego ducha”³⁴ Mówi się o jego wpływie na sferę moralną skoncentrowaną na zabiegach przeciwdziałających osiągnięciu Królestwa Bożego³⁵ W całym NT tylko Mateusz jeden raz użył terminu δαίμων, czyli demon (Mt 8,31)³⁶ W innych miejscach jest używany termin δαιμόνιον lub inaczej πνεῦμα ἀκάθαρτον, co znaczy „duch nieczysty”³⁷. Święty Paweł w liście do Efezjan mówi o „złych duchach” jako „rządcach świata tych ciemności”, które pragną osiągnąć wartości duchowe na wyżynach niebieskich (Ef 6,12)³⁸

W NT dochodzimy do wniosku, że demonami są aniołowie zbuntowani przeciw JHWH, podlegli szatanowi (Mt 25,41; 2 Kor 12,7; 2 P 2,4; Ap 12, 7-9; por też: Ps 6,9; Mt 7,23; Jud 6; Ap 20,10). Szatan jest przywódcą złych

³² Por. W. FÖRSTER, βελίαιρ, w: G. KITTEL, G. FRIEDRICH (red.), *Theologische Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. I–IX, Stuttgart 1933–1974, tu t. I, s. 606.

³³ Por. L. STACHOWIAK, *Belial*, EK 2, kol. 201; H.W. HUPPENBAUER, *Belial in der Qumran-texten*, „Theologische Zeitschrift” 15 (1959), s. 81–89.

³⁴ Por. M. LIMBECK, *Die Wurzeln der biblischen Auffassung vom Teufel und den Dämonen*, „Concilium” 11 (1975), s. 161–168.

³⁵ Por. H.H. LANGKAMMER, *Królestwo Boże w przepowiadaniu Jezusa (ewangelie synoptyczne)*, w: S. ŁACH, M. FILIPAK (red.), *Królestwo Boże w Piśmie Świętym*, Lublin 1976; s. 135–142; S. EITREM, *Some Notes on the Demonology of the New Testament*, Oslo 1950; G. DELLING, *Wort Gottes und Verkündigung im Neuen Testament* (Stuttgarter Bibelstudien 53), Stuttgart 1971; H. CONZELMANN, *Grundriss der Theologie des Neuen Testaments*, München 1967; TENZE, *Theologie du Nouveau Testament*, Paris 1969.

³⁶ Por. W. FÖRSTER, δαίμων, TWNT 2, s. 1–21.

³⁷ Por. J. FLIS, *Demony według NT — mit czy rzeczywistość?*, RBL 40 (1987), s. 40–49.

³⁸ Por. A. JANKOWSKI, *Listy więzienne św. Pawła. Do Filipian – Do Kolosan – Do Filemona – Do Efezjan*, Poznań 1962, s. 498–499.

duchów (σατάνας)³⁹ Jest on nazwany także: „diabeł” (διάβολος), Beelzebub (βεελζεβούλ) oraz Belial (βελιάρ)⁴⁰. NT mówiąc o szatanie bardzo często używa terminów zastępczych, jak np.: „zły” (Mt 13,29.38)⁴¹; „przeciwnik” (1 Tm 5,14); „kusiiciel” (Mt 4,3; 1 Tes 3,5)⁴²; „książę tego świata” (J 12,31)⁴³; „bóg tego świata” (2 Kor 4,4). Św. Jan w Apokalipsie mówi o szatanie w powiązaniu z opisem z Księgi Rodzaju (Ap 2,1-7). Nazywa szatana „wężem” (ὄφις), lub „smokiem” (δράκων)⁴⁴

Szatan w swoim działaniu posługuje się opętaniem ludzi lub mocą kusicielską do grzechu. Jego wpływ na ciało człowieka jako forma skłaniania do grzechu jest znikomy (Łk 13,11.16). Miejscem jego przebywania jest „powietrze” rozumiane jako rejon najbliższy Ziemi (Ef 2,2; 6,12)⁴⁵. Nie jest on łatwo ustępującym przeciwnikiem. Cechuje się wielką zażartością w walce, która swoje apogeum osiągnie przed końcem świata (1 Tm 4,1). Kiedy nastąpi „paruzja”, czyli przyjście Chrystusa na sąd ostateczny, nie będzie rozpatrywana ewentualność zbawienia demonów, gdyż los ich jest już przesądzony — podlegają potępieniu (Mt 25,41; Jud 6). Ich miejscem przeznaczenia jest „przepaść”, czyli piekło (Łk 8,31; 2 P 2,4; Ap 9,11). Ponieważ w obecności Bożej demony odczuwają wielki strach, unikają tej obecności (Mt 8,29; Mk 5,7; Łk 8,28)⁴⁶ Źródłem ich radości są bałwochwalcy otaczający ich kultem (1 Kor 10,20; Ap 9,20)⁴⁷ Wielce zwodniczym działaniem demonów jest czynienie fałszywych cudów (Ap 16,14).

³⁹ Por. W. FÖRSTER, Σατανᾶς, TWNT 1, s. 566–580; S. LYONNET, *Szatan*, STB, s. 930–933; por. też K. HUTTEN, *Geister, Dämonen, Engel*, w: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, t. II, kol. 1301–1304.

⁴⁰ Por. J. KUDASIEWICZ, *Beelzebub*, EK 2, kol. 174–175.

⁴¹ Por. HOMERSKI, *Ewangelia według św. Mateusza*, s. 88–89.

⁴² Por. *Tamże*, s. 37–38.

⁴³ Por. A. PACIOREK, *Ewangelia według św. Jana. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 2000, s. 152–153; szatan jest tutaj nazwany jako „władca tego świata”

⁴⁴ Por. W. FÖRSTER, Δράκων, TWNT 2, s. 284–286; TENZE, ἐχθρός, TWNT 2, s. 810–815; G.HARDER, πονηρός, TWNT 6, s. 546–566; F. HAUCK, Καθαρός – ἀκάθαρτος, TWNT 6, s. 416–434.

⁴⁵ Por. JANKOWSKI, *dz. cyt.*, s. 388–390, 498–499.

⁴⁶ Por. H.H. LANGKAMMER, *Ewangelia według św. Marka. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1997, s. 58–59; HOMERSKI, *Ewangelia według św. Mateusza*, s. 64.

⁴⁷ Por. komentarz *ad locum* według LANGKAMMER, *Pierwszy i Drugi List do Koryntian*, s. 57: „Wprowadzenie wątku o Eucharystii ma dwie przyczyny. Jedna — to pokazanie, że jest

Szatan jako „przeciwnik Boga” jest dla człowieka, który daje mu się zwieść „od początku (...) zabójcą” oraz „kłamcą i ojcem kłamstwa” (J 8,44)⁴⁸. Jest to klasyczny przykład, kiedy autor natychmiast mówi o „szatanie” w liczbie pojedynczej, czyniąc jego sylwetkę wyrazistszą.

Najsilniejszym sposobem działalności szatańskiej jest grzech (1 J 3,8). Czyni on z szatana „księcia” (J 12,31; por. J 3,19; Łk 10,18; Ap 12,9; J 16,11; 20,16) lub „boga tego świata” (2 Kor 4,4)⁴⁹ Wpływ szatana na ludzi jest wielki, dysponuje on nimi swobodnie (Łk 4,6; Mt 4,9). Chrystus w swojej modlitwie arcykapłańskiej nie modli się za ludzi o dążeniach antropocentrycznych⁵⁰, gdyż posługuje się nimi szatan (J 15,18-25; 1 J 5,18). Szatan obejmuje swoim działaniem również współczesne Jezusowi Imperium Rzymskie, które staje się wrogiem Jego Kościoła (Ap 13,1-8). Główne oparcie znajduje szatan w bałwochwalstwie jako najpewniejszym środkiem działania (1 Kor 10,20-21; 2 Kor 6,15-15; Ap 9,20; 13,11-18). Człowiek, który pragnie pozostać przy Bogu, winien strzec się pokus i im nie ulegać. Upadek w zmaganiu się z pokusami powoduje zgubny dla niego priorytet szatana, który bierze człowieka w swoje posiadanie (1 J 3,8.10; 2 Tm 2,26). Przyjęcia w stan posiadania duszy ludzkiej szatan dokonuje przy pomocy przebiegłej taktyki, polegającej na „usunięciu wpływów Bożych” (Mk 4,15), „rozprzesztrzeniu zła” (Mt 13,39), „obłudzie” (2 Kor 11,4), „tajemniczości” (1 Tes 2,7) i „rzeczach dziwnych na mocy poza przyrodzonej” (2 Tes 2,9; Ap 13,13-14; Mt 24,24)⁵¹

Oczekiwany przez ludzkość Mesjasz przyszedł, aby uwolnić ludzkość od wpływów szatana i pokonać go. W każdej bezpośredniej potyczce szatana

ona jedyną uczną liturgiczną dla chrześcijan, druga — to nadużycia, które się wkradły przy Eucharystii”

⁴⁸ Por. komentarz *ad locum* według PACIOREK, *dz. cyt.*, s. 124: „Żydzi odpowiadają, przywołując na pamięć starotestamentalne wypowiedzi, że ich Ojcem jest Jahwe (...). Tymczasem ich postawa niewiary, niechęci i nienawiści wskazuje, że ich ojcem musi być ktoś inny, że jest nim diabeł. Ta wypowiedź zawiera potrójne stwierdzenie: po pierwsze — że diabeł jest zabójcą, po wtóre — «wy zamierzacie Mnie zabić», po trzecie — dlatego właśnie jesteście dziećmi diabła”

⁴⁹ Por. LANGKAMMER, *Pierwszy i Drugi List do Koryntian*, s. 129–130; por. też: Ef 2,2; Iz 60,1-3.

⁵⁰ Skoncentrowanych na człowieku jako celu samym w sobie; por. J 17,9.

⁵¹ Na temat etyki wyznawcy Chrystusa por. H. LANGKAMMER, *Etyka Nowego Testamentu*, Wrocław 1985.

z Jezusem⁵², szatan ponosi klęskę⁵³ Tragiczna postać Judasza jest dla szatana narzędziem, którym posługuje się w dążeniu mającym za cel pokonanie Jezusa. Ostatecznie jednak męka i śmierć na krzyżu jest wielkim triumfem Zbawiciela (J 12,31; 16,11; Hbr 2,14, Kol 2,14-15; Łk 10,18)⁵⁴

Uczniów Jezusa — Apostołów, pierwszych głosicieli Jego nauki, a później cały Kościół Chrystusowy szatan obdarza wielką nienawiścią (Łk 22,31; Dz 5,3; 2 Kor 12,7; 1 Tes 2,18; Ap 12)⁵⁵

Jezus jednak nie pozostawia swoich wyznawców bez środków do walki przeciw szatanowi. Dysponują oni czujnością, duchem wiary, modlitwą oraz udzieloną przez Jezusa władzą wyrzucania szatana z opętanych (Mt 10,1; Mk 16,17)⁵⁶, którą posługiwali się już Apostołowie (Dz 5,16; 19,12-16; Rz 16,20; Ef 6,12-17; 1 P 5,8-9)⁵⁷

⁵² Np.: *Kuszenie na pustyni* (por. Mt 4,1-11; Mk 1,12; Łk 4,1-13); *Wołanie opętanych* (por. Mk 1,34; Łk 4,41).

⁵³ Por. H. MUSZYŃSKI, *Uzdrowienia opętanych*, w: S. ŁACH, J. SZLAGA (red.), *Studio lectionem facere*, Lublin 1978, s. 159–164; J. FLIS, *Antydemoniczne praktyki starożytnego Wschodu a uzdrowienia opętanych w Nowym Testamencie*, Lublin 1985; P. Grelot, *Les miracles de Jésus et la démonologie juive*, w: LEON-DUFOUR (red.), *Miracles de Jésus selon le Nouveau Testament*; A. DE GROOT, *Das Wunder im Zeugnis der Bibel*, Salzburg 1965; T. HERGESEL, *Adoracja cudotwórcy — Mateuszowa interpretacja cudów Jezusa*, RBL 32 (1979), s. 104–114; TENŻE, *Jezus cudotwórca*, Katowice 1987.

⁵⁴ Por. komentarz *ad locum* według PACIOREK, *dz. cyt.*, s. 153: „Wywyższenie na Krzyżu oraz wywyższenie w chwale należą do siebie nierozłącznie. Dla słuchających Syn Człowieczy ukrzyżowany i Mesjasz ukrzyżowany to sprzeczność nie do przyjęcia. Zgodnie z ich oczekiwaniami Mesjasz miał ustanowić trwałe królestwo na ziemi. Jeśli Jezus w ten sposób zakończy swe życie, to jaki z Niego Mesjasz i jaki Syn Człowieczy? Tego rodzaju zarzut słyszeli chrześcijanie zapewne bardzo często (por. Justyn, *Dial.* 32,1). Odpowiedzią Jezusa jest wezwanie, tym razem już ostatecznie, do decyzji wiary (...)”; TENŻE, *List do Hebrajczyków. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 1998, s. 39–40; JANKOWSKI, *dz. cyt.*, s. 267–270; A. JANKOWSKI, K. ROMANIUK, L. STACHOWIAK, *Ewangelia według św. Łukasza*, w: *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1975, s. 287.

⁵⁵ LANGKAMMER, *Pierwszy i Drugi List do Koryntian*, s. 179–180.

⁵⁶ Por. K. KERTELGE, *Die Wunder Jesu im Markusevangelium* (Studien zum Alten und Neuen Testament 23), München 1970; TENŻE, *Jezus, seine Wundertaten und der Satan*, „Concilium” 11 (1975), s. 168–173; por. też M. RUSECKI, *Wierście moim dziełom. Funkcja motywacyjna cudu w teologii XX w.*, Katowice 1988.

⁵⁷ Por. W. KWIECIEN, *Relacja o cudzie uzdrowienia opętanego z Gerazy w Mk 5,1-20*, Lublin 1979; P. LAMARCHE, *Les Miracles de Jésus selon Marc*, w: LEON-DUFOUR (red.), *Miracles de Jésus selon le Nouveau Testament*, s. 213–226.

4. Podsumowanie

Szatan zorganizował również swoją „synagogę” (Ap 2,9;3,9). Znajdują się w niej „aniołowie” (Ap 12,7) oraz „ludzie” (J 8,44; Ef 2,2; 5,6) zjednoczeni w jedno „królestwo” (Łk 11,15.18), otoczeni szczególną opieką szatana świadomego, „że mało ma czasu” (Ap 12,12). Szczególnych ataków szatańskich obawiać się można u kresu czasów. Zakończy je definitywne zwycięstwo Jezusa Chrystusa, który zepchnie szatana w miejsce kary wiecznej — potępienia (Ap 20,7-10; 1 Kor 15,24)⁵⁸

Die Dämonen in der Bibel

ZUSAMMENFASSUNG

Wenn wir nach ersten Informationen über Dämonen suchen, deren Einfluss auf das Leben eines Menschen zu bemerken ist, müssen wir den Volksglauben und die religiösen Andachtsübungen der Völker des alten Orients in Betracht ziehen. Sie spielten eine wesentliche Rolle in der Kultur der Nachbarvölker des auserwählten Volkes. Es waren verschiedenartige Beschwörungsformeln bekannt, die vor schlechtem Einfluss der Dämonen auf das menschliche Schicksal schützen sollten. Wenn wir das Alte Testament genau studieren, kommen wir zum Schluss, dass die Bücher, die vor der babylonischen Gefangenschaft entstanden sind, nicht viele Informationen über Dämonen enthalten.

Die Israeliten waren eifrige Anbeter des einzigen Gottes – Jahwe, deshalb gab es in ihrem religiösen Kult keinen Platz für Dämonen. Der Jahwe-Kult zeugte von bedingungslosem Monotheismus. Wie ursprünglich anerkannt wurde — war Gott Urheber von Allem: von Gutem und Bösem (Am 3,6;4,6.9; Jes 45,7; Hi 9,24). Die treuen Bekenner Jahwes bemühten sich nicht, die Anfänge des Wirkens von Dämonen zu erklären. Man soll jedoch feststellen, dass die Vorfahren des auserwählten

⁵⁸ Por. H. LANGKAMMER, *Pierwsze słowa Jezusa w Markowej Ewangelii (1,15), oraz ich znaczenie dla nowej ery zbawczej* (Roczniki Teologiczne 48), Lublin 2001, z. 1, s. 76–77; W. KASPER, *Die Lehre der Kirche vom Bösen*, w: R. SCHACKENBURG (red.), *Die Macht des Bösen und der Glaube der Kirche*, Düsseldorf 1979, s. 68–84.

Volkes Angst vor verderblichem Wirken der bösen Dämonen empfanden. Ein Ausdruck dieser Angst sind die Vorschriften und Verbote im Alten Testament (Lev 11,12;15,19-30; Ex 28,33-35). Für die treuen Gläubigen war es beunruhigend, dass die Israeliten Magie, Wahrsagerkunst und Nekromantie betrieben (1 Sam 28,13; 2 Kön 21,6). Das Gesetz erlaubte solche Praktiken nicht, verbot sie sogar (Lev 19,31; 20,6.27; Dtn 18,10n). Eine ähnliche Meinung, was das Gesetz betrifft, vertraten die Könige (1 Sam 28,9; 2 Kön 23,24) und Propheten (1 Kön 28,9; Jes 8,19).